

Locucions i frases fetes gironines

DAVID CASELLAS
JORDI COROMINAS

L' estudi de les locucions i frases fetes ens fa adonar de la riquesa de la nostra estimada llengua, ja que és una part de lèxic en constant evolució i representa la contribució directa del poble a enriquir el català.

Concretament, nosaltres, en aquest estudi que hem realitzat durant la carrera universitària, ens centrem en els modismes propis del parlar gironí. Ara bé, cal dir que molt sovint és difícil d'establir si alguns modismes són propis de Girona o bé han arrelat a la nostra ciutat provinents d'altres contrades.

La mutabilitat de les frases fetes

No existeix cap estudi exhaustiu

de les locucions i frases fetes del català. Potser qui millor estudia les locucions és Mn. Alcover al *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Recentment hi ha hagut un intent de realitzar un diccionari exclusivament de locucions i frases fetes: el *Diccionari de locucions i frases fetes* el qual, encara que no té cap afany d'ésser exhaustiu, té greus mancances, a més que no cita mai les localitats on són documentades les locucions.

Dins de la bibliografia gironina, cal citar dos articles, a la mateixa *Revista de Girona*, realitzats els anys 1877 i 1958. Aquest treball, doncs, serà una continuació de la tasca ja engegada anteriorment. A més, l'existència d'aquests dos articles ens permetrà d'observar la constant mutabilitat d'aquesta part del lèxic, ja que dels modismes recollits per Claudi Girbal i Fèlix Casellas, la majoria són ja descoberts, o bé solament usats per la

gent d'edat més avançada.

Dels modismes citats per Claudi Girbal el 1877, Fèlix Casellas ja diu que la majoria han caigut en l'oblit i solament en cita dos que es conserven: *anar a can Crestó* (equivalent a morir-se) i *bon sol i aigua al rec*. Aquests dos modismes avui dia ja no són coneguts pel jovent, donat que ningú sap on és *Can Crestó* (casa que estava situada en el camí del cementiri) i que ja no existeixen horts a Girona, per la qual cosa ja no té raó d'ésser el modisme *bon sol i aigua al rec*.

Precisament, l'interès principal del nostre petit lèxic consisteix a evitar la pèrdua d'un seguit de frases fetes que antigament eren molt esteses i que actualment ja són gairebé en desús. A més d'aquestes, també hi ha altres modismes que són ben arrelats a la parla gironina. Per exemple, molts gironins ens sorprenem quan anem a Barcelona i ens adonem que allà no saben què

vol dir *anar a fer el toc*, una expressió molt estesa a les comarques gironines (el DCVB la cita com a típica de l'Empordà i la Garrotxa). A Girona s'usa aquesta expressió, per tant hi hauríem d'afegir el Gironès.

És curiós de constatar que les frases fetes més utilitzades popularment tenen moltes variants i un gran nombre de formes sinònimes. Així, per designar que hom ha begut en excés podem usar els següents modismes: *anar pet*, *estar torrat*, *portar una mantellina*, *portar una paperina*, *estar trompa*, *anar gat*, *agafar o portar una mona*, *agafar la pinya*... A més, es poden constatar variacions en una mateixa frase feta, que poden ésser dialectals o degudes a una confusió pro-

duïda per la pèrdua del coneixement del significat originari. Una prova clara de confusió és l'expressió *fer una cara com un trespeus*, que d'acord amb el DCVB és *fer cara de tres déus* o *com uns tres déus* (fer cara seriosa), mostrar irritació). És probable la confusió de *tres déus* amb *un trespeus*, un estri, ja no conegut, per posar la perola al foc.

Una variació d'una frase feta molt estesa, si més no a les comarques de Girona, és *fer la cancalleta*, forma que no hem trobat recollida a cap diccionari, ja que solament recullen la variant *fer la camalleta*. Aquesta alteració és fàcil que es produís en perdre's el significat original de *camalleta*.

És molt curiosa la formació de la frase feta *trobar el busil·lis*. El DCEC diu que és extreta de la frase llatina *in diebus illis* mal entesa per un ignorant que, separant *in die* es va preguntar què significava *bus illis*. D'aquí es desprèn que la locució agafés el significat de trobar la solució d'un problema o dificultat.

Actualment, sembla que s'està produint una forta homogeneïtzació de la llengua i una disminució del poder creatiu autòcton. Solament cal consultar el lèxic recollit per Montserrat Romà com a típic de l'argot dels joves gironins per adonar-se que la major part d'aquestes expressions són provinents d'altres llengües, però amb prou feina n'hi ha d'estrictament locals. D'aquí ve

Petit lèxic de modismes

Modismes gironins no documentats

A cap hora. Aviat. // Ex.: A cap hora va a dormir.

Agafar el sol a algú. Posar-se vermell per l'acció del sol.

Aixecar-se o llevar-se amb el peu esquerre, es diu d'aquell que té mala sort durant tot el dia.

Anar a dormir a les "quinientes". Anar a dormir molt tard. // Format mitjançant un castellanisme.

Anar a tota pastilla. Anar molt de pressa. // Sin.: anar a tot gas; a tota vela. // No consta en cap diccionari el sentit actual de "pastilla" com el gravat que tenen els pneumàtics.

Anar-se'n el sant al cel. Usada per referir-nos a una idea que teniem al cap però que se'ns ha oblidat.

Ànsia Manel.la! Exclamació d'admiració i sorpresa.

A poc a poquet, que fa senyoret. Fa referència a la manera com s'ha de caminar per ésser correcte.

Contestar (respondre o replicar) per màrtegues. Sin.: contestar per petaneres. // Emprat per N.J. Aragó (Rev. Gir. nº 121, 1987). // Actualment ja no és usada pel jovent.

Deixar algú pels gossos. Deixar algú garratibat i sense possible rèplica. // Sin.: Deixar per l'arrastre.

Enviar algú a fregir espàrrecs. S'empra per enviar algú a mal viatge. // Sin.: enviar a fer punyetes.

Estar de punyetes. Tenir moltes manies. // Veg.: Estar carregat de punyetes.

Estar el foc enxixat. Dit d'aquell foc que està gairebé apagat i que hom no pot revifar.

Estar grillat. Equivalent a estar una mica boig.

Estar grogui. Trobar-se malament.

Estar xixós. Estar molt brut, estar ple de xixa. // El mot "xixa" no consta a cap diccionari.

Fer la pasqua a algú. Sin.: fer la guitza.

Fer uns morros com uns esclops. Fer cara d'estar enfadat. // Sin.: fer cara de pomes agres. // Solament és usada per les persones de més edat.

Fer parada i fonda. Aturar-se en algun lloc a menjar.

Fer passar algú pel tubo. Obligar a comportar-se segons unes normes. // Sin.: fer passar per l'adreçador. // Cal advertir que està formada per un castellanisme, "tubo".

Fer una aterissada. Fer una caiguda quedant estirat de cara a terra. // Construïda mitjançant un castellanisme.

Fotre's d'oros. Caure.

el nostre interès per recollir les construccions típicament gironines.

Classificació i mètode de treball

Com heu pogut observar, no hem fet cap distinció entre els termes *locució*, *frase feta* i *modisme*, per tal com nosaltres creiem que són mots sinònims. El DLFF ha pretès fer aquesta distinció, la qual cosa els porta a nombrosos errors, com el fet que una mateixa locució estigui recollida als dos apartats.

Una dificultat de classificar les frases fetes ve donada per la capacitat d'anar amb diferents verbs: *xerrar* o *parlar* o *anar-se'n pels des-cosits*, *beure's* o *vendre's* o *perdre*

l'enteniment... Això dificulta la classificació, donat que si s'ordena pel verb una mateixa locució s'haurà de repetir amb diverses entrades diferents.

Nosaltres classificarem les locucions segons diferents apartats establerts: 3.1. Modismes no recollits a cap diccionari. 3.2. Modismes emprats a Girona i documentats solament com a propis d'altres indrets. 3.3. Modismes amb variants no documentades enlloc. 3.4. Modismes no recollits al DCVB però sí en d'altres diccionaris.

Malgrat tots els possibles inconvenients, nosaltres ordenarem els modismes per l'ordre alfabètic del primer mot, i si aquest no és suficient tindrem en compte el segon

mot.

Les definicions donades i els sinònims, si no s'expressa res en contra, són nostres. En els casos en què són extretes d'alguna publicació ho indiquem entre parèntesis, mitjançant abreviatures, al final del text citat.

Una gran part dels modismes són presos de la parla oral, sobretot de persones d'edat avançada, perquè el jovent ja no usa moltes de les locucions recollides, però alguna fins i tot l'hem trobada documentada en algun diari o revista.

David Casellas i Jordi Corominas són llicenciats en filologia catalana.

Jugar a nyaus. No arribar a cap resultat satisfactori en allò que es diu o es fa.

La mare d'en Tano (quan era gitano)! Interjecció d'admiració o sorpresa. // A vegades és emprada amb l'afegitó entre parèntesis.

Mecatxo mi! o *mecatxis!* Cast. Interjecció que denota contrarietat.

Mirar de cua d'ull! Dit de la persona que mira dissimuladament, esperant que ningú la vegi.

No ser ni fu ni fa. No ser ni una cosa ni l'altra. // Sin.: Ni carn ni peix.

Passar-s'ho pipa. Passar-ho d'allò més bé; divertir-se molt.

Portar-se l'oli. Espavilar-se sol. // Ex.: Aquest vailet ja es porta l'oli.

Portar merda a l'espardenya. Tenir mala sort, sortir totes les coses malament.

Posar amb calçador. Allò que s'ha posat en un lloc sense motiu aparent. // Sin.: Posar per força.

Quedar-se tan panxo. No immutar-se; no alterar-se; quedar-se tan satisfet, fins i tot després d'haver rebut una mala notícia.

Que et bombin! Sin.: puja aquí dalt i balla!; fes-te fotre!; que et donin pel sac!

Quin cacau!; *ésser un cacau*. Haver-hi molta gatzara i rebombori. // Sin.: quin merder; ésser un merder; quin mullader; ésser un mullader.

Saber de carretilla. Saber una cosa de memòria.

Ser can mai tanquis. Dit a Girona dels botiguers que no tancaven mai per tal de fer més diners. // És utilitzat per Jordi Dalmau: "Els maitanquis fan temps" (Rev. Gir. 97/1981). // De la locució, se n'ha format un mot compost.

Ser un destraler. Dit de la persona que tot ho fa malbé.

Ser una fotienda. Dit de quelcom molt complicat.

Ser un mangant. Ésser una persona poc treballadora i a la qual li agrada molt la gresca.

Ser un pic-pic. Dit d'aquella persona que sempre està burxant i insistint sense parar mai.

Ser un tronera. Persona que va a dormir tard.

Tenir una cara com un temple. No tenir vergonya. // Sin.: tenir cara dura; tenir el fetge com un guarda-roba.

Tenir el fetge com un guarda-roba. Ésser molt barrut. // Sin.: tenir molta cara; tenir una cara com un temple.

Tenir els collons per corbata. Es diu d'aquell qui està molt espantat o acovardit.

Petit lèxic de modismes

Trobar la terra de fer pipes. Manera fàcil de guanyar diners.

Xoca'n cinc! Exclamació que expressa l'enhorabona i sol anar acompanyada d'una encaixada de mans.

Modismes emprats a Girona i documentats solament com a propis d'altres indrets

Anar amb guetes o aguantar-se amb guetes. Anar malament, sense tenir cap cosa segura ni estabilitat. També aplicat a coses que s'aguanten o funcionen de manera precària i poc estable. // Recollit per Ernesta Sala com a tipisme de Cadaqués.

Anar de trompis. Anar per terra per efecte d'una empenta (Lluçanès, Maresme, Vallès, Penedès) (DCVB).

Clavar o donar una gardela. Donar una bufetada molt forta. // Documentat per Ernesta Sala com a tipisme de Cadaqués, però també s'usa freqüentment a Girona.

De cent en celis. De llarg en llarg. // De cent a celis (Olot) (DCVB).

Fer bassarelles. Vessar quelcom a terra. // Bassarella: petit bassal d'aigua fet a terra (Cassà) (Gr).

Fer rispa. Fer aire molt fred (Garrotxa i Pla de Bages) (DCVB).

Fer el toc. Beure una copa (Empordà, Garrotxa) (DCVB).

Fugir d'estudi. Canviar la conversa d'algun tema per fer-se el desentès. // Consignat com usat solament al Penedès (DCVB).

L'any de la Maria Castanya. De molt de temps enrera. Sin.: l'any de la picor, s'empra per dir que una cosa és molt antiga o està en desús. // Solament documentat a Castelló i les Balears (DCVB).

No poder fer fora algú ni amb fum de sabatots. No aconseguir que se'n vagi ni donant-li totes les molèsties possibles (Vallès, Penedès) (DCVB). // Actualment solament el coneix la gent de més edat.

Perola vella, o bony o forat. Utilitzat per dir que quan hom és vell algun mal ha de tenir. Solament és conegut per les persones més grans. // Documentat a la localitat de Cassà de la Selva (DCVB).

Poti-poti. Utilitzat amb diversos significats. Designant un lloc enfangat o brut; també per denotar un desgavell o un desordre. // Poti: brutor (Ribes) (DCVB). // Poti-poti: Mot familiar, desgavell, desori. (DEC).

Ser de can si'n queda. Ser el darrer, el més insignificant o poc apreciat (Penedès) (DCVB).

Tra'là tra'lera. Sin.: Si fa no fa // Recollit a Vall d'Aro (DCVB). // A Girona solament és emprat per les persones de més edat.

Modismes amb variants no documentades

Anar a petar a un lloc. Anar a parar a un lloc; anar a parar: arribar (DLFF). // Anar a raure: parar, arribar a tal lloc o persona (DCVB).

Buscar tres peus al gat. Cercar cinc peus al gat (DCVB). // Cercar tres peus al gat (DLFF).

Fer banyes a algú. Ser infidel a alguna persona. // Dur o portar banyes: ésser víctima de la infidelitat de l'esposa (DCVB).

Fer la cancalleta. Fer caure algú amb el peu. // Fer la camalleta: fer la traveta (DCVB).

Fer una cara com un trespeus. Fer una cara antipàtica, adusta, seriosa, malhumorada. // Fer cara de tres déus (Per.) // Fer una cara com tres déus (Gr) // Fer cara de tres déus o com un tres déus: fer cara seriosa, mostrar irritació o rigor (DCVB). // Solament és usada pels gironins de més edat.

Fer la rateta. En el sentit de fer botar una pedra en tirar-la lliscant per sobre l'aigua. // Només consta amb el significat, també emprat a Girona, de fer reflexos amb un mirall.

Fer tronar i ploure. Quan una cosa desentona o és de mal gust. // Atribuir a quelcom molta importància (DCVB). // Fer-ne de totes (DLFF). // Fer anar la gent en renou, produir gran excitació (DEC). // A Girona, usat solament amb el primer significat.

Girar cap i cua. Donar mitja volta. // Girar cua (DCVB).

Negar-se en un vas d'aigua. Negar-se en poca aigua, ofegar-se en poca aigua (o en un got d'aigua): descoratjar-se fàcilment (DLFF). // Negar-se en poca aigua o dins un got d'aigua (Menorca); ofegar-se en poca aigua o dins un got d'aigua o en el test de les gallines: espantar-se fàcilment, deixar-se vèncer per dificultats petites (DCVB).

No mocar-se amb mitja mànega. Es diu irònicament a Girona de qui presumeix d'alguna cosa superior a les seves possibilitats. // No mocar-se amb la mànega: ser llest o no fàcil d'enganyar (DCVB). Aquest significat no és usat a Girona.

No ser ni tu ni vós. A Girona s'aplica a una cosa com a sinònim de no ser ni una cosa ni l'altra. // Sin.: ni fu ni fa; ni carn ni peix. // Amb el significat d'ésser curt d'enteniment (sobretot es dona a la zona de l'Empordà) (DCVB). // A Girona ja no és coneguda pel jovent.

Parar la fresca. Prendre la fresca (DCVB).

Parar el sol. Prendre el sol (DCVB i DLFF). // A Girona s'utilitza molt el verb *parar*, potser per influència de *parar la pluja*.

Puja aquí dalt i balla! Expressió per significar que hom no està disposat a creure quelcom. // Puja aquí dalt! (DLFF).

Tant n'hi ha per donar com per vendre. Per indicar que de dues persones tanta culpa té l'una com l'altra. // Tant n'hi ha per donar com per tornar (DCVB).

Tocar les cames al cul. Es diu del qui corre molt. // Tocar el cul amb els talons (DCVB).

Tocar el dos (que el tres ja és fora). Marxar ràpidament. // Tocar el dos: anar-se'n (Empordà) (DCVB) / A Girona, s'hi afegeix humorísticament *que el tres ja és fora*.

Un be negre (amb potes rosses)! Expressió emprada per desmentir o negar quelcom. // Un be negre! (DLFF).

Vendre's l'enteniment. // Perdre, trabucar o beure's l'enteniment (DCVB) // Perdre l'enteniment i beure's l'enteniment: perdre la raó (DLFF).

Modismes no documentats a DCVB

Aixequem-nos i aneu-hi. Dit irònicament de qui dona ordres per als altres però s'exclou ell mateix de complir-les. (Rev. Gir. 5).

A la quinta forca o a la quinta punyeta. Molt lluny, a gran distància. // A la quinta forca (DLFF).

Anar de bòlit. Atrafegar-se (DLFF) (DEC)

Anar de turrís-burrís. Es diu d'allò que es fa anar d'un lloc a l'altre sense cap cura // (Rev. Gir. 5) // Actualment ja no és utilitzada pel jovent.

Coure-s'hi ous. Fer molta calor. (DLFF).

Deixar per l'arrastre. Deixar algú sense rèplica possible. (Rev. Gir. 5). Creat mitjançant un castellanisme.

D'estranguis. Furtivament (DLFF). // De contraban, d'amagat, fora dret i llei (Gr).

De toti colorí. Quelcom que ofereix gran varietat de colors. (Rev. Gir. 5).

Ensuma nas que no en tastaràs. Es diu a qui prepara o contempla quelcom que no és per a ell. (Rev. Gir. 5).

Estar carregat d'orgues. (Cinc) // Sin.: Estar carregat de punyetes, estar carregat de romanços.

Estar carregat de romanços. Donar importància a coses que no en tenen gaire. // Home poc seriós (Per.). // A Girona no s'usa amb aquest significat, sinó amb el que hem indicat primer.

Estar carregat de punyetes. Veg: Estar carregat de romanços. // Tenir moltes manies (DLFF).

Estar que trina. Estar molt empipat per quelcom / / (Cinc).

Petit lèxic de modismes

Fer la fi d'en Cagaelàstics. Acabar malament algú. (DLFF).

Fes-te retratar! Expressió de negació desmentint quelcom. // (5000 refr.).

Para el carro! Expressió que talla algú que parla massa o inconvenientment (DLFF).

Passar la nit del lloro. No poder dormir, passar mala nit (DLFF).

Picar-se els dits. Sortir perjudicat en un negoci (DLFF).

Tenir-hi el peu al coll. Vèncer les dificultats d'una feina (DLFF).

Saber-ne un niu. Saber-ne molt, saber-ne un reguitzell // Discórrer amb certesa i promptitud (DLFF).

Ser un pet pudent. Es diu despectivament d'algú al qual no se li ha de donar importància. (Rev. Gir. 5).

Ser un porc mal abeurat. Es diu del qui no agraeix allò que es fa per ell (Rev. Gir. 5).

Sortir el Sant Cristo-Gros. Emprat en el sentit d'usar paraules o mitjans extraordinaris per fer o aconseguir quelcom. // (Rev. Gir. 5).

Trobar el busil.lis. Trobar la solució d'un problema. // Busilis: punt en què estriba la dificultat d'una cosa (DCEC).

Trobar una romeguera. Atardar-se per culpa d'algú molt carregós (DLFF).

Abreviatures utilitzades

Cast.	castellanisme
Cinc	<i>Cinc mil refranys catalans i frases fetes populars.</i>
DCVB	<i>Diccionari Català-Valencià-Balear.</i>
DCEC	<i>Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana</i>
DECC	<i>Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana.</i>
DEC	<i>Diccionari de la llengua catalana.</i> Fundació Enciclopèdica Catalana.
DLFF	<i>Diccionari de locucions i frases fetes.</i>
Ex.	exemple
Gr	Griera. <i>Tresor de la llengua.</i>
Per.	Perramon. <i>Proverbis, dites i frases fetes.</i>
Rev. Gir.	"Revista de Girona"
Sin.	sinònims
Veg.	vegeu

BIBLIOGRAFIA

ALCOVER, Antoni/MOLL, Francesc de B. *Diccionari Català-Valencià-Balear.* Ed. Moll, 1980. Palma de Mallorca.

AMADES, Joan. *Refranyer català comentat.* Publicacions de l'Abadia de Montserrat. 1985, Barcelona.

CASELLAS, Fèlix. *Modismos gerundenses.* "Revista de Girona" 5, 1958. Publicació de la Diputació Provincial de Girona.

Cinc mil refranys catalans i frases fetes populars. Ed. Millà. 1976, Barcelona.

COROMINES, Joan. *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana.* Gredos. Madrid, 1954.

COROMINES, Jan. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana.* Curial. 1980-1987, Barcelona.

Diccionari de la llengua catalana. Fundació Enciclopèdica Catalana. 1982, Barcelona.

FABRA, Pompeu. *Diccionari general de la llengua catalana.* Edhasa. 1966, Barcelona.

GRIERA, A. *Tresor de la llengua, de les tradicions i de la cultura popular de Catalunya.* Ed. Polígrafa. 1966, Barcelona.

MOLINER, Maria. *Diccionario de uso del español.* Gredos. Madrid, 1966.

PERRAMON, Server. *Proverbis, dites i frases fetes de la llengua catalana.* Millà. 1979, Barcelona.

RASPALL, Joan/MARTÍ, Joan. *Diccionari de locucions i frases fetes.* Ed. 62. Barcelona, 1984.

ROMÀ, Montserrat. *L'argot dels joves gironins.* "Revista de Girona" n° 120, Gener-Febrer 1987. Diputació de Girona.

SALA, Ernesta. *El parlar de Cadaqués.* Diputació de Girona. 1983, Girona.

Els gravats que il·lustren aquest treball corresponen als mesos de l'any d'un Calendari de les "Xilografies gironines".